

IMPERIJALNE, POSTKOLONIJALNE I NACIONALNE PARADIGME I RAZVOJ KNJIŽEVNOGA POLJA

Stijn Vervaeet, *Centar i periferija u Austro-Ugarskoj. Dinamika izgradnje nacionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini od 1879. do 1918. godine na primjeru književnih tekstova*. Zagreb i Sarajevo: Synopsis. 2013. 532 str.

U svojoj studiji posvećenoj dinamici izgradnje nacionalnih identiteta slavist mlade generacije Stijn Vervaeet, postdoktorand zaposlen u Centru za književnost i traumu (LITRA) Sveučilišta u Gentu, polazi od pitanja o “istorijskom naslijeđu nekadašnje Habsburške Monarhije” (9) te time najavljuje kako želi istraživati načine konstruiranja i reprezentiranja povijesnih i kulturnih identiteta u književnosti nastaloj na prostoru Bosne i Hercegovine od austrougarske aneksije 1878. godine do kraja Prvoga svjetskog rata. Autor u naslovu studije navodi jedan od središnjih pojmova postkolonijalne književne teorije, paradigmu o kompleksnoj međuovisnosti centra i periferije, te time najavljuje kako će u književnim tekstovima, časopisima i diskurzivnim svjedočanstvima proučavati pojavne oblike potencijalne kolonijalne retorike. Promatrajući i dekonstruirajući odnos centra i periferije, autor proučavanje odraza asimetričnih odnosa moći suprotstavlja kompleksu tumačenja koje je zasnovao Claudio Magris, prema kojem se književnost srednje i jugoistočne Europe dugo tumačila u svjetlu često idealizirajućega habsburškoga mita.

U uvodnom dijelu polazi od dviju čestih metafora o austrougarskoj vladavini koje je s jedne strane prikazuju kao pluralnu tvorevinu manje-više skladne “zajednice naroda”, dok se s druge strane, ponajviše u tekstovima s periferije, doba austrougarske vladavine promatra kao “tamnica naroda”. Takve dijametralno suprotne pristupe zajedničkoj povijesti u okviru Austro-Ugarske Monarhije slavist Stijn Vervaeet relativira i povezuje s paradigmom napetosti između centra i periferije koju je postkolonijalna teorija preuzela iz geokulturne povijesti i teorije Immanuela Wallersteina. Taj par svojom relacionarnom prirodom omogućuje tumačenje kompleksnih odnosa između književnih i nacionalnointegrativnih procesa na heterogenim i multietničkim rubnim južnoslavenskim područjima Habsburške Monarhije. Dinamički shvaćenu napetost između centra i periferije autor rabi kao mogućnost propitivanja i razbijanja dugo tradiranih binarnih opozicija, često instrumentaliziranih u integrativnim instrumentalnim programima. One se u književnosti provlače kao odnosi potlačenosti, asimilacije i težnje za emancipacijom te su u načelu određene realnom dominacijom i osjećajem subordinacije. No takve dvojne i esencijalistički shvaćene opozicije zapravo zamagljuje istodobnost antagonističnih, ali međusobno višestruko uvjetovanih procesa, potaknutih posebice u 19. stoljeću, koji se protežu do današnjih dana i umnogome određuju globalnu dinamiku na prostoru jugoistočne Europe. Riječ je ponajviše o procesima modernizacije i nacionalne homogenizacije na cijelom južnoslavenskom prostoru.

U svojoj je opsežnoj monografiji nastaloj na temelju dugogodišnjih istraživanja za doktorski rad, ostvorenoj uz pomoć flandrijske stipendije za znanstvena istraživanja, Stijn Vervaeet u prvom redu

zainteresiran za imagotipske predodžbe o Bosni jer polazi od pretpostavke da svaki tekst, pa tako i historiografski ili dokumentarni, ima udjela u proizvodnji stereotipnih predodžaba i imagotipskih struktura dugog trajanja, te se stoga posvećuje istraživanju simboličkih procesa konstruiranja Drugosti. Autor se fokusira na posljednju fazu postojanja Austro-Ugarske i u književnim tekstovima traži diskurzivne tragove odnosa moći što su umnogome obilježeni ubrzanim procesima stvaranja novih kolektivnih nacionalnih identiteta. Zanima ga odnos nacionalnointegrativnih programa s imperijalnim strukturama moći u Dvojnoj Monarhiji. Pri tome pojmove o centru i periferiji shvaća u korelaciji s uvidima iz tzv. ‘imaginarnе geografije’ koju Stipe Grgas određuje kao novu “integrativnu i interdisciplinarnu diskurzivnu praksu” (Grgas 2010), dakle kao dinamički i performativni koncept koji ukazuje na međusobnu povezanost centra i periferije te ih nipošto ne shvaća kao statične, esencijalistički određene kategorije. Tako Vervaeet slijedi dva cilja: s jedne strane pokušava prikazati isprepletenost kulture, političkih odnosa moći i procesa stvaranja nacije te u svojem inovativnom pristupu bosanskohercegovačku književnost austrougarskog razdoblja proučava iz “perspektive konstruiranja nacionalnih identiteta” (15).

Kao drugi cilj nameće se promatranje imagotipskih obrazaca takvih procesa u analiziranim tekstovima. Auto- i heterostereotype tumači oslanjajući se na teoriju o balkanizmu Marije Todorove iz njezine utjecajne knjige *Imaginarni Balkan*. Vervaeet balkanizam shvaća kao narativ o vlastitoj podređenoj poziciji te ga tumači kao oblik autoviktimizacijskog diskursa, djelomice proizašao iz nacionalne borbe za emancipaciju i samostalnu državu. Takav diskurs nije

karakterističan samo za južnoslavenske narode, nego i za ostale tzv. male nacije unutar Dvojne Monarhije, kako ih naziva češki povjesničar Miroslav Hroch u svojoj studiji o emancipacijskim procesima početkom 20. stoljeća.

O postkolonijalnoj teoriji, njezinim osnovnim pojmovima i njezinoj primjeni na bosanskohercegovačku književnost Stijn Vervaeet piše u uvodnom poglavlju naslovljenom „Habsburg postcolonial“. U tom se poglavlju oslanja na tekstove objavljene na internetskoj platformi *Ka-kanien revisited* koja je dala nove impulse proučavanju kulturnoga i povijesnog naslijeđa Habsburške Monarhije. Važan poticaj tako koncipiranoj studiji dali su posebice tekstovi Clemensa Ruthnera o polukolonijalnom statusu Bosne i Hercegovine. U uvodnom dijelu Stijn Vervaeet pažljivo barata postkolonijalnom metodologijom te upozorava kako se kolonijalna paradigma ne može primijeniti na jednak način kao u klasičnom kolonijalizmu prekooceanskih kolonijalnih i imperijalnih sila jer ni odnosi asimetrije nisu bili u tolikoj mjeri izraženi. Ipak se u starijim historiografskim tekstovima status okupirane Bosne i Hercegovine opisuje kao kolonijalan. Takvo ustrajanje na vlastitom kolonijalnom statusu, izraženo u historiografskim diskursima u doba Jugoslavije, dodatno podcrtava vlastiti podložni i periferni status te razvija i učvršćuje antagonizme naslijeđene iz austrougarskog razdoblja.

U prvim trima većim poglavljima autor se posvećuje pojedinim aspektima austrougarskog pristupa konstruiranju bosanskohercegovačkog identiteta te ukratko prikazuje pitanje austrougarskog kolonijalizma, državno-pravnog statusa Bosne i Hercegovine nakon okupacije 1878. godine. Kulturni kanon koji austrougarska kulturna politika pokušava uspostaviti tijekom okupacije bosanskih

područja tumači kao odraz tipične “kolonijalne strategije” ovladavanja prostorom koju je provodio Benjamin Kállay te govori o “kolonizaciji putem tekstova” i s njom povezanoj “postepenoj konstrukciji bošnjačkog nacionalnog identiteta” (81). Autor se također osvrće na razvoj već postojećih i različitih južnoslavenskih ideologija. Time problematizira politiku identiteta koju je Monarhija razvijala u etničko-konfesionalnom i kulturnom pogledu i (semi)kolonijalni pristup modernizaciji bosanskohercegovačkog prostora. U povijesnim i književnim tekstovima, posebice onima koji se bave austrougarskom vladavinom u Bosni, otkriva obrasce stvaranja prostora Drugosti egzotizirajućim prikazima i opisima dalekog i nepoznatog prostora, koji se vrlo često supsumira pod pojam Balkana. Primjer su takvih tekstualnih strategija kojima dominira diskurs o civilizacijskoj misiji romantizirajuće i orijentalizirajuće novele austrijske književnice Milene Mrazović-Preindlsberger i putopisi njemačkog novinara Heinricha Rennera iz 1895. godine. U tim proznim tekstovima Vervaeet prati “imaginarno osvajanje zemlje i njezino uključivanje u Monarhiju” (117) na temelju izvora na njemačkom jeziku, iako oni nisu uvijek točno citirani, odnosno u tom su se dijelu u tisku potkrale ortografske i gramatičke pogreške. Važan uvid u stav centra prema novim, nacionalnim i emancipacijskim procesima na cijelom prostoru periferije nude cenzorski zahvati, te autor također navodi izvore i načine djelovanja preventivne cenzure u okviru Habsburške Monarhije.

U sljedećim se dvama poglavljima autor posvećuje bosanskohercegovačkoj predodžbi o sebi i razvoju nacionalnih narativa, prvo u poglavlju o časopisima, koji se naglo razvijaju i iznimno su djelotvorni na konstruiranju srpskog, hrvatskog

i bošnjačkog identiteta. Iste te procese istražuje u “čisto” književnim časopisima svih triju etnija. Tako na temelju proučavanja časopisa *Bosanska vila* za ranu srpsku književnu periodiku utvrđuje kako je okupacija djelovala kao katalizator za srpski folklorni nacionalizam. Iščitavajući priloge u časopisima, zaključuje kako su se hrvatski i srpski “nacionalni identiteti [...] u Bosni, velikim dijelom, konstruisali po uzoru na centre van zemlje” (192). Časopis *Bošnjak* analizira, polazeći od teorije E. Hobsbawma o izmišljanju tradicije, kao organ nošen primarnim zadatkom širenja bosanskog patriotizma koji se opire hrvatskom i srpskom nacionalizmu te u tekstovima Edhema Mulabdića, Mehmeda Alije Kapetanovića i Safvet-bega Bašagića otkriva “prosvjetiteljsko-nacionalne pobude” (219), ali i prikazuje približavanje stavovima časopisa *Nada*. Pri tome potvrđuje teze Zdenka Lešića o ubrzanom razvoju bosanskohercegovačke književnosti iz konkurentskih odnosa evoluirajućih nacionalnih koncepata.

Vervaeet potom u poglavlju posvećenom “čistim” književnim časopisima prikazuje osnivanje i rad triju časopisa. Riječ je o hrvatskom časopisu *Nada*, objavljivanom u Sarajevu, srpskom časopisu *Zora*, objavljivanom u Mostaru te bošnjačkom časopisu *Behar* koji je lavirao “između Istoka i Zapada” (258). Osnivanje književnog časopisa *Nada* autor tumači kao izraz Kállayeve političke propagande. Časopis, međutim, svojom popularnošću nadrasta taj okvir i prerasta u organ širenja naprednih ideja i suvremenih književnih strujanja, posebice dok ga je uređivao Silvije Strahimir Kranjčević. Na taj način autor prati procese koji kulturu iz instrumenta politike i mentalne kolonizacije pretvaraju u subverzivne nacionalne diskurse, te stoga neočekivane efekte kolonizacije

i civilizacijske misije naziva hibridnim. Jedan je od primjera za to diskurs okcidentalizma koji razvijaju Bošnjaci, a koji autor tumači uz pomoć teorijskog okvira Iana Buruma i Avishai Margalit iz 2004. godine o “materijalističkom Zapadu i produhovljenom, odnosno, etički osviješćenom Istoku” (425).

Hrvatske časopise autor promatra u prvom redu u odnosu prema naslijeđu franjevac a i slaže se s tezama Ivana Lovrenovića o dugotrajnoj i važnoj tradiciji franjevačkog djelovanja. Budući da se bavi posljednjom fazom Monarhije, ističe razočaranje hrvatske zajednice time što se austrougarska vlada nije posvetila rješavanju agrarnog pitanja, kao ni gorućim društvenim i ekonomskim problemima u Bosni i Hercegovini. Posebnu pažnju posvećuje djelu fra Ivana Franje Jukića i njegovu književnom časopisu *Bosanski prijatelj* te uspoređuje supostojanje tekstova o modernizaciji i stvaranju nacije. Ivan Lovrenović u svojoj *Kulturnoj povijesti Bosne* slično opisuje pokušaje austrijske vlasti da nametne vlastiti narativ o napretku u obliku civilizacijske misije, no istovremeno zaključuje kako uznapredovale procese nacionalne integracije više nije bilo moguće spriječiti. U tekstovima objavljivanim u književnim časopisima Stijn Vervaeet također proučava ulogu žene, posebice u njezinu odnosu prema nacionalnim paradigmama, kao i promjene tradicionalne slike i omekšavanje tradicionalnih patrijarhalnih vrijednosti u skladu s postupnom modernizacijom društva.

Autor se u poglavlju pod naslovom „Mobilnost inteligencije i nacionalni diskurs u bosanskohercegovačkoj književnoj periodici uoči Prvoga svjetskog rata“ bavi stavovima srpske, bošnjačke i hrvatske inteligencije problematizirajući međusobno konkurentne ideologije srpstva, hrvatstva i panslavizma. Pomnim

čitanjem časopisa i priloga u glasilu srpske inteligencije *Otađbina*, bošnjačkima *Gajretu* i *Bebaru* te panslavističkom *Biseru* autor dokumentira programske stavove mladih intelektualaca. Posebno potpoglavlje posvećeno je prikazu djelatnosti Mlade Bosne i otporu austrougarskoj vladavini koji se konkretizira u ideji jugoslavizma, potaknutoj uspjehom Srbije u balkanskim ratovima. Pri tome autor polazi od tvrdnje austrijskog kulturologa Wolfganga Müller-Funka kako kultura u određenim kontekstima doista postaje politika.

U pretposljednem se poglavlju autor posvećuje proznim književnim tekstovima bosanskohercegovačkih autora, služeći se pritom uvidima Homija K. Bhabhe o konstruktivnosti nacije kao oblika naracije, te prikazuje načine reprezentacije austrougarske vladavine u bosanskohercegovačkoj književnosti. U tom poglavlju analizira poetiku zavičajne umjetnosti u romanu Antuna Kneževića *Krvava knjiga* i tendencije otpora u pripovijetkama Ivana Klarića iz zbirke *Iz doba buna i zauzeća*, kao i pozitivne autostereotype kod Eugena Matica, Nikole Šumonje te nativističke diskurse u poeziji Alekse Šantića, prikazujući “različite modalitete u kojima se u bosanskohercegovačkoj književnosti austrougarskog razdoblja odvijalo upisivanje nacionalnog imena u zavičaj” (356). U iznimno omiljenom komadu komediografa Petra Kočića *Jazavac pred sudom* autor proučava jezične obrasce antikolonijalnog otpora. U djelu Muse Čazima Čatića otkriva retoriku o prošlosti zamišljene zajednice kao primjer stavova bošnjačke zajednice koja nije imala toliko jasno izražene nacionalnointegrativne programe kao hrvatska ili srpska zajednica. Autor analizira bošnjačke pripovjedne tekstove, primjerice *Zeleno busenje* (1898) Edhema Mulabdića kao primjer didak-

tično-realističko-povijesnoga romana s jasnim pomirljivim stavom prema okupaciji u skladu s tek potaknutim procesima zamišljanja nacionalnog identiteta. Pri tome zaključuje da nema jedinstvenog narativa i koherentne slike o dobu okupacije, najviše zbog različitih razvoja nacionalnih misli i suprotnih pristupa pojedinih etno-konfesionalnih skupina tom pitanju.

Autor se potom u posljednjem poglavlju bavi nastankom nacionalnog kanona koji vidi u korespondenciji s idejama o nastanku, buđenju i razvitku nacije, kao i, s druge strane, u otporu vrijednostima centra i hegemonijalne vlasti u procesu konstruiranja "kulturalnog pamćenja sopstvene etničke zajednice, ili, u određenim razdobljima, čak i svih naroda Bosne i Hercegovine" (429). Dakle, kanonizaciju nacionalne književnosti tumači u međuovisnosti s ostalim čimbenicima kulturne politike. Međutim, upravo u slučaju Bosne na procese kanonizacije u jednakoj su mjeri utjecali susjedni slavenski centri, kao što su Beograd i Zagreb, koji su se nalazili u međusobno konkurentnom položaju te su, svaki na svoj način, pokušavali obilježiti bosanski kulturni prostor u počecima njegove europeizacije i modernizacije. Autor se osvrće i na pokušaje etabliranja jedinstvene jugoslavenske književnosti u tada nastalim enciklopedijskim i književnopovijesnim izdanjima Antuna Barca, Jovana Kršića i Isidore Sekulić. Svoj pregled bosanskohercegovačkoga književnog kanona Stijn Vervaeet proteže do socijalističkog kanona bratstva i jedinstva i sve do 1990-ih, pokazujući kako je recepcija austrougarskog razdoblja imala "bitnu ulogu u izgradnji nacionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini" (477).

Postkolonijalna revizija kanona ovdje se pokazuje kao plodna metodološka koncepcija koja podijeljene i često anta-

gonistične narative rekontekstualizira u svjetlu odnosa moći oslanjajući se na teoriju Roberta Donije o Bosni i Hercegovini kao koloniji u neposrednoj blizini kolonizatora (*the proximate colony*), te na taj način upozorava na heterogene silnice koje sve do danas određuju recepciju prošlosti i percepciju južnoslavenskih prostora, kao i supostojanje različitih nacionalnih programa u bosanskohercegovačkoj književnosti. Naslijeđe Austro-Ugarske Monarhije u tom se svjetlu pokazuje kao rascijepjeno višestrukim silnicama i geopolitičkim utjecajima, no u jednakoj mjeri upozorava na činjenicu da se književnost u Bosni i Hercegovini razvija kao transnacionalni dio velike europske cjeline. Valja pri tome istaknuti kako autor polazi od postkolonijalnog momenta u novom čitanju književnog kanona, te se pokazuje kako taj teorijski koncept omogućuje razbijanje monolitnih koncepcija identiteta i njihovo pretakanje u prostor *beyond* (Homi K. Bhabha), odnosno prostor *između*, određen ravnopravnim reflektiranjem supostojećih razlika. Na taj način Stijn Vervaeet u svojoj studiji prikazuje pluralne procese između književnosti i društva te nadilazi granice nacionalnih filologija, uvjerljivo upozoravajući u kojoj mjeri politika identiteta utječe na književnu praksu, ali i obratno. Tako se studija može čitati kao prodor znanosti o književnosti u simbolički prostor kulture, što omogućuje ne samo novo čitanje kanonskih tekstova nego i bolje razumijevanje književnosti kao medija koji je početkom stoljeća bio uvelike djelatna na stvaranju i određivanju novih političkih, konfesionalnih i etničkih identiteta nakon raspada imperijalnih struktura u Europi. Stoga se Vervaeetova studija pokazuje kao izazov nacionalnim filologijama te možemo poželjeti slične studije, primjerice, o hrvatskim kanon-

skim autorima u imperijalnom kontekstu ili postkolonijalna čitanja hrvatskih književnih novina i časopisa.

LITERATURA

Buruma, Ian i Margalit Avishai. 2004. *Occidentalism. The West in the Eyes of its Enemies*. New York: Penguin Books.

Grgas, Stipe. 2000. *Ispisivanje prostora. Čitanje suvremenog američkog romana*. Zagreb: Naklada MD.

Hroch, Miroslav. 2006. *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi. Komparativna analiza društvenog sastava patriotskih grupa malih europskih nacija*. Zagreb: Srednja Europa.

Müller-Funk, Wolfgang i Birgit Wagner (ur.). 2005. *Eigene und andere Fremde. Postkoloniale Konflikte im europäischen Kontext*. Wien: Turia&Kant.

Todorova, Maria. 1997. *Imagining the Balkans*. New York/Oxford: Oxford UP.

Milka Car